

**СТАТУТИ ЖІНОЧИХ ВАСИЛІАНСЬКИХ МОНАСТИРІВ:
ДЖЕРЕЛО ДО ПОВСЯКДЕННОЇ ІСТОРІЇ ВАСИЛІАНОК ВОЛИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – ПОЧ. XIX СТ.**

Статтю присвячено аналізу одного з малодосліджених церковних джерел – статутних правил для жіночих василіанських монастирів. Основну увагу акцентовано на висвітленні джерелознавчого аспекту зазначених правил, їх інформаційних можливостей для реконструкції повсякденного життя жіночих обителів Волині другої половини XVIII – поч. XIX ст. Розглянуто й питання латинізації монастирів.

Ключові слова: *Статут, Правила, Закон Св. Василя Великого, черниці- василіанки, Корецька та Дубенська обителі, повсякденне життя монастиря, єпископи Рудницький і Левинський.*

В архівосховищах Інституту рукопису зберігається фонд Почаївської Лаври (ф. 231), який містить значну кількість рукописних документів з історії василіанського чернецтва Правобережної України. Рукописне зібрання поступило до Інституту рукопису в 1924 р. із бібліотеки Київської Духовної Академії. Загальна кількість одиниць зберігання становить 257. У переважній більшості фонд містить документи майнового та правового характеру, зокрема судові тяжби за маєтності між монастирями й поміщиками. Більша частина справ зосереджена навколо Почаївської Лаври, проте є й документи, що стосуються інших василіанських монастирів Правобережної України. Це зрозуміло, оскільки в Почаївському монастирі зберігався монастирський архів, до якого надходили документи з інших василіанських монастирів Руської провінції.

Серед усього загалу архівних документів наш інтерес привертає невеликий за об'ємом, але багатий змістовим навантаженням рукопис, який має назву "О уставе или правилах для Корецького, Дубенського и других девичьих монастырей". Свою назву рукопис отримав від російських канцеляристів, які після переходу Почаївської Лаври до православного відомства опрацьовували її архів. Мова рукопису – польська. (Загальна кількість аркушів рукопису – 32). Попри невеликий об'єм, матеріал є дуже цінним для сучасних істориків Церкви.

Загалом статутні правила, як і багато інших видів джерел з історії жіночого чернецтва, надзвичайно скупо представлені в сучасній українській історичній науці. Значно більше уваги приділяли цим питанням учені XIX ст. Дмитрієвський, Мансвєтов та ін. [1]. Дослідження церковних статутів є актуальним і для сучасних російських та українських культурологів та богословів [2]. Утім, аналіз статутів як джерела до історії повсякденного життя жіночого чернецтва не був ще окремим предметом дослідження. Попри появу інтересу в сучасних дослідників до теми жіночого чернецтва (О. Дух (уніатські монастирі), С. Крайня, Крижанівська (православні монастирі) [3], джерелознавчий аналіз уставних правил не увійшов до сфер їхніх наукових інтересів.

Саме тому метою нашої розвідки є джерелознавчий аналіз рукописних правил жіночих монастирів та їхніх потенційних можливостей у реконструюванні повсякденного життя василіанських чернечих спільнот Модерної України. Дослідження цих документів дозволить історикам відтворити ще одну сторінку "живої історії" чернечої обителі.

Хронологічні рамки дослідження – середина XVIII – поч. XIX ст. Офіційне датування документа 1647–1792 рр. не відповідає ні змістовому аналізу джерела, ні

його зовнішнім атрибутом – водяним знаком. Географічні межі охоплюють терени Волинського воєводства.

Досліджуваний рукопис не є цілним. Він складається з кількох різних документів, зшитих в одну справу. Документи написані на різному папері (на що вказують різні типи філіграней) та різними почерками. Усього в рукописі 4 різні документи, 3 з яких стосуються жіночих василіанських монастирів. Хронологічні рамки документів також різняться між собою – середина XVIII– поч. XIX ст.

Досліджувані документи об'єднує їх цільове призначення – це так звані "статути або правила", які регламентують життя чернечої спільноти. Два документи стосуються Корецької жіночої обителі, один – Дубенської. Четвертий – це правила Брестського єпископа для Брестського монастиря черниць римо-католицького віросповідання Св. Статуту Св. Бригіди, які не є об'єктом нашого дослідження.

Ми зупинимось докладно на розгляді трьох документів, які стосуються василіанських монастирів.

У досліджуваний період жіночі монастирі як східної, так і західної традиції не були самостійними й не створили єдиної конгрегації на зразок чоловічих (Чин Св. Василя Великого в Уніатській Церкві). Відсутність централізації монастирів – характерне явище й жіночих католицьких монастирів Потридентської епохи. Польська дослідниця М. Борковська відзначає, що жіночі монастирі перебували або в підпорядкуванні єпископа, або підлягали владі чоловічого монастиря свого ордену [4, S. 213]. Більшість якраз становила перша група – монастирі підпорядковані місцевому єпископу. Східні ж православні монастирі здавна підпорядковувалися місцевому єпархіальному єпископу. Те ж саме стосувалося й уніатських жіночих монастирів. А в 1720 році Замойський Синод юридично підтвердив підпорядкування жіночих монастирів єпархіальним єпископам [5, к. 41].

Треба відзначити, що статут Святого Василя не був створений. Св. Василій тільки залишив після себе велику кількість повчань у листах, адресованих братії в заснованих ними монастирях. Василіанські монастирі, об'єднані в один орден у XVII ст., керувалися у своїй діяльності Спільними правилами Василя Великого, які митрополит Й. Рутський особисто зібрав і в 1617 р. уклав із різних творів Святого Василя. Митрополит пристосував їх до вимог сучасного йому життя, для легшого їх розуміння. Ухвали синодів разом із конституцією В. Рутського та статутами, що стосувалися монастирів, виступали правовими підставами функціонування монастирських спільнот. У 1751 році було опубліковано польською мовою *Короткий виклад Правил Святого Отця нашого Василя Великого*, який був тими самими *Спільними правилами* Рутського, представленими в більш логічному порядку [6].

Згідно з дослідженнями О. Духа жіночі монастирі користувалися зі статутів чоловічих монастирів, оскільки, за його словами, сьогодні не знайдено жодного тексту, що містив би в собі статут жіночого монастиря [7, S. 66, 67]. Це було загально вживаною практикою того часу. Так, статутами чоловічих римо-католицьких орденів користувалися й їхні жіночі гілки (окрім єдиного ордену, суто жіночого, бригідок, створеного Св. Бригідою). Чоловічими статутами керувалися й православні жіночі обителі. Відомо, що декілька жіночих монастирів керувалися статутними правилами Преподобного Серафима Саровського [8, с. 29].

Проте, як відзначають сучасні сестри-василіанки, в основу статуту жіночих монастирів лягли правила Св. Василя Великого, так звані "Витяг із правил св. Василя для інокін", який уклав для монахинь митрополит В. Рутський [9]. Нам не вдалося встановити, чи дійсно цей витяг із правил був у монастирях у вигляді скерування до діяльності. У рукописах лише зазначено про "Сумаріуш правил св. Василя Великого", який черниці були зобов'язані спільно читати щомісяця в трапезній [10, арк. 2]. Про те, що існували спільні правила для жіночих василіанських монастирів, свідчать і слова Луцького єпископа, який відзначав, що "диспозиція" (розпорядження) була створена за прикладом диспозицій з інших монастирів цього

ордену [10, арк. 1]. Імовірно, що, попри уніфікацію у кожному монастирі були наявні й певні відмінності в правилах. Проте це не стосувалося їхньої суті.

Принагідно зауважимо, що саме появою статуту для жіночих монастирів сучасні василіанки пояснюють і вживання самого терміна "василіана", який з'являється в джерелах [9]. Хоча, як уже відзначено, жіночі монастирі не були об'єднані в один Чин, це відбулося лише в ХХ ст. Утім, широкое побутування цієї назви може мати коріння й у західних традиціях, де ченців ідентифікували відповідно до належності до того чи іншого ордену.

Знайдені нами жіночі статuti не є такими у справжньому розумінні значення цього слова, оскільки вони були продуктом зовнішнім, а не створеними в середині обителі. Тому використовувана нами дефініція "статут" є дещо умовною. Проте водночас не можна стверджувати, що ці правила нав'язувалися жіночим монастирям єпископами, адже вони ґрунтувалися на Статуті Св. Василя Великого, про що неодноразово зазначено в досліджуваних документах [10, арк. 2, 32].

Розглядаючи уставні правила жіночих монастирів, принагідно слід наголосити, що кожен монастир Василіанського ордену, а особливо це стосувалося жіночих монастирів, був окремою одиницею, яка мала свої усталені часом традиції [11, S.171]. Слова "традиція усталена часом", "давній звичай" трапляються в документах на рівні з правилами Св. Василя. Власне, це є особливістю східного чернецтва, яке, на відміну від західного, керувалося не буквою закону, а традицією. Адже в кожному православному монастирі, які ґрунтувалися на стародавньому Студійському статуті та Правилах Св. Василя Великого, був ще й свій окремий статут засновника обителі. І статuti різних "общежительних" або "кіновійних" монастирів відрізнялися один від одного [12, с. 104, 227]. Зовсім усунути усталені давнім звичаєм традиції не змогли й десятки років упровадження уніфікації за зразком католицьких монастирів.

Водночас у статутах жіночих монастирів наявні й прямі згадки про те, що та чи інша діяльність здійснюється за зразком чоловічих монастирів Василіанського ордену, що, безперечно, є свідченням сильних впливів чоловічих монастирів. Так, єпископ Рудницький рекомендує Корецькому монастирю збирати після новіціатських реколекцій капітул, як це прийнято в новіціатах чоловічих монастирів [10, арк. 7]. Як і в чоловічих монастирях, так і в жіночих щороку в день Св. Василя відбувалося урочисте відновлення чернечих обітниць [13, с. 233].

Загалом аналіз досліджуваних "правил" дозволить висвітлити дискусійне питання впливів на жіночі монастирі латинської традиції, а також відкриє нам особливості повсякденного життя жіночої василіанської обителі в II пол. XVIII – поч. XIX ст.

Як впливає із самої назви документів, у своїх правилах для жіночих монастирів єпископи керувалися передовсім Статутом Св. Василя Великого, а також місцевими традиціями. Власне, на ґрунті цього статуту вони й видавалися. Єпископ мав право візитувати монастир й указувати його мешканкам на дотримання тих чи інших правил. Сам розвиток жіночих монастирів значною мірою залежав від зацікавленості ними місцевими єпископами. Власне, двоє із представлених документів є результатом єпископських візитацій.

Що являють собою досліджувані статuti? Як це прийнято для давніх чернечих статутів Заходу і Сходу, основну увагу в ньому приділено організації духовного життя спільноти через докладне регламентування зовнішньої діяльності.

Перший із представлених статутів, що, власне, має назву "диспозиція" (розпорядження), зосереджений на регламентуванні добового циклу чернечого життя.

Цей документ є найдавнішим, імовірно, оригіналом. Він міститься на двох аркушах. Повна назва документа звучить так: „Dyspozycja w klasztorze Koreckim WW. P.P. Bazylianek z wyraznej woli y rozkazu jego Najprzewielebniejszej Jmci xiędza Sylwestra Łubienickiego Rudnickiego ezarchy metropolii Ruski Łucki i Ostrogskiego Biskupa na

fundamencie Reguł ojca Bazyłego Wielkiego i na wzor dyspozycji w innych klasztorach tego zakonu zachowujących opisana u do..... przyprowadzona" [10, арк.1].

Стан збереження документа за фізичними показниками середній. Слід зауважити, що в ньому відсутнє визначення року й числа. Також немає й кінця рукопису. Проте, виходячи з років урядування єпископа Сильвестра Лубенецького-Рудницького (1752-1777), це 50-70 рр. XVIII ст. Підтверджує цю дату й аналіз філіграней. Філіграні слабо простежуються на папері (літери А Г), тому точно вказати їх не маємо можливості. Можемо лише констатувати, що це папір із фабрики Гончарова, виготовлений, імовірно, 1756 р. [14] або 1766 р. [15].

Диспозиція складається із 18 пунктів, які розглядають питання внутрішнього розпорядку в обителі. Кожен з пунктів регламентує добовий цикл екзистенції монастиря. У статуті коротко роз'яснюються більш загальні правила перебування черниць у монастирі, без розгляду конкретних справ.

Утім, статут не відтворював реального життя обителі, яке відрізнялося в кожному монастирі своїм колоритом. У цьому ключі представляють інтерес наступні два документи, які були результатом проведених візитацій місцевими Луцько-Острозьким єпископами Сильвестром Рудницьким та Стефаном Левинським. Єпископи, які під час візитування монастиря відзначили певні невідповідності й порушення, розписували свої правила з метою недопущення їх надалі.

Другий документ адресований також Корецькій обителі й підписаний єпископом С. Рудницьким. На відміну від першого документа, у цьому чітко вказана дата – 20 березня 1769 р. і місце видання – м. Рожище біля Луцька (сьогодні це районний центр Волинської області). Утім, документ не є оригіналом, це пізніша копія кінця XVIII – поч. XIX ст., на що вказує й аналіз письма та філіграней [16]. Рукопис є більш об'ємним, він міститься на 6 аркушах.

Слід зауважити, що досліджуваний "статут", окрім викладеного змісту правил С. Рудницького, має ще й додаткову інформацію. На останньому аркуші міститься поіменний перелік черниць Корецького монастиря (ідентифікуємо за відомими іменами) з указівкою їхнього віку. Почерк списку відрізняється від основного документу. Закономірно, що приблизна дата його написання – остання чверть XVIII ст. (не вказано жодних дат його створення).

Що являє собою другий документ? Із попереднім його об'єднує не лише автор та адресат, а й те, що правила були створені на "*Fundamencie prawa i Ustaw Zakonu Świętego*" [10, арк. 4].

На початку документа чітко сказано, що єпископ С. Рудницький створив його в результаті візитації, під час якої він побачив у спільноті багато "*zdrożności w drodze zbawienia*" [10, арк.4]. Із цього виходить і змістове навантаження правил: вони зосереджені на питаннях дисципліни та деталях побуту. У цьому документі найбільше приділено уваги розгляду конкретних моментів чернечого життя. Якщо попередній документ має загальний характер, то цей містить у собі конкретні зауваги щодо попередніх пунктів. Тобто якщо перший – це теорія, то другий – практика, реалії повсякденного життя на базі параграфів статуту. У другому документі правила першого ніби оживають, набирають реальних рис. Найімовірніше це було зумовлене, власне, зафіксованими порушеннями в спільноті, що й спонукало єпископа до складання цього документа.

За структурою "Правила" поділені на кілька розділів: "Про Церкву", "Про рефлектаж" (трапезна); "Фурта"; "Новіціат"; "Про виїзд", які мають декілька параграфів. Матеріал у кожному розділі викладено від супротивного, тобто від імовірного випадку порушення правил і шляхів боротьби з цим явищем. Окрім цього, у рукописі є підрозділ, що має назву "*Obwarowanie różne dla zachowania wnetszego pokoju*", де докладно розглянуто різні прецеденти порушень чернечих правил.

Автор третього рукопису нам остаточно невідомий. Проте ми точно знаємо, що документ був створений за наказом Луцького єпископа Стефана Левинського. Адресований документ Дубенському монастирю і є обов'язковими рекомендаціями

("zalecenia") після проведеної візитації. У документі відсутнє датування й автор. Виходячи з того, що Стефан Левинський був єпископом Луцьким протягом 1798–1807 рр., то, відповідно, документ був створений у цей відрізок часу. Підтверджує це й аналіз філіграней паперу, на якому чітко простежено дату виробництва – 1804 р.

Рукопис є зводом правил поведінки й обов'язкових послухенств черниць, розміщених на 10 аркушах. Можна припустити, що візита, наслідком якої й став досліджуваний документ, була екстраординарною й відбулася в 1805 р. (у цей час в обителі зафіксована конфліктна ситуація) [17]. Виходячи з цього, припускаємо, що автором списку рекомендацій є протоконсулятор руської провінції ЧСВВ Андріан Андрушкевич, який розбирав конфліктну ситуацію, що склалася в спільноті [17, арк. 1-2].

На початку правил наведені дані про негаразди та сварки в чернечій спільноті, що стали приводом до втручання єпископа, який і направив до монастиря візитатора.

За своєю структурою Правила для Дубенського монастиря складаються з кількох розділів: 1) "Про взаємну любов і згоду"; 2) "Про чесноту покори"; 3) "Про Послушенство"; 4) "Про чернечу убогість"; 5) "Про чесноту Чистоти"; 6) "Про Ігуменю".

Правила для Дубенського монастиря мають характер розважань, роздумів візитатора на тему чернечих обітниць. Оскільки вони були складені як результат сварок та непорозумінь у чернечій спільноті, автор своїми розважаннями, словами з Євангеліє намагається повернути до спільноти взаємну любов і згоду.

Виокремлення окремого розділу про Ігуменю можна пояснити й тим фактом (відомим нам з інших джерел), що однією з причин конфлікту в спільноті було незадоволення черниць сильним характером їхньої ігумені Людвіки Абрамовічівни). Візитатор зазначає, що покора й лагідність є обов'язковими чеснотами ігумені. Хоча реалії життя не завжди це підтверджували. Згадувана нами ігуменя Абрамовічівна саме завдяки своєму сильному та незалежному характеру могла тривалий час провадити вдалі судові процеси [5, к. 80].

Після загального вступу, що спирається на цитати зі Св. Письма, наявні конкретні параграфи, які стосуються саме Дубенської спільноти. Єпископ дає поради щодо спілкування черниць у дусі християнської любові: заборони насмішок, вибачення за образи тощо [10, арк. 24]. Головним підсумком розділу про чесноту покори є вислів єпископа, що жодна чернеча посада "nie daje przywileju wyłączającego od pokory" [10, арк. 26].

Якщо правила для Корецького монастиря були більше присвячені опису зовнішніх дій, конкретних задач і надання вказівок відповідно до конкретних випадків, то правила для Дубенського монастиря зосереджені на описі морального ідеалу чернечого життя, до якого має прагнути спільнота. Тому Правила мають характер більше загальних повчань, ніж указівок щодо конкретних дій.

Загалом досліджуваний документ є чимось середнім між проповіддю, рекомендаціями та турботою про духовне зростання через увагу до Священного Письма. У цьому ключі документ є цінним для дослідника богословської думки поч. ХІХ ст.

Загалом наголосимо, що чітка регламентація правил досліджуваних статутів мала на меті приводити людей до внутрішнього вдосконалення непомітно для них самих. Заведений і суворо виконуваний статут мав привести весь монастир, як єдиний організм, до зростання в духовному та моральному житті.

Декілька слів варто сказати й щодо змістової сторони вказаних правил для жіночих монастирів.

Перший статут, як ми вже відзначали, зосереджений на регламентуванні часу підйому черниць, часу їхніх молитов, харчування, питання дисципліни тощо. Окремо розглянуто святковий та буденний цикл чернечого життя [10, арк. 1]. Наголошено, що о 8 год. вечора монастир після дзвінка занурювався в тишу [10, арк. 4]. Мовчання

вважалося шляхом наближення до Бога, а балачки суворо засуджувалися, адже "...душу человека сохраняет безмолвие", як казав Арсеній Великий [12, с. 7].

Досліджувані рукописи несуть інформацію щодо організації управління обителі. Здебільшого функція єпископів щодо жіночих монастирів мала характер інспекторської перевірки. Реальне управління обителлю перебувало в руках ігумені. Утім, цікаво, що під час вирішення найскладніших питань про честь та майнове добро монастиря ігуменя була зобов'язана рахуватися з думкою монастирської Ради, що складалася з найбільш шанованих черниць обителі. Власне, про її існування ми дізнаємося з одного зі статутів [10, арк. 8 зв.]. Звичайно, як часто це відбувалося і які конкретно питання входили до сфери компетенції Ради, нам невідомо.

Попри всі відмінності між статутами різних монастирів, наявна низка правил, які складали основу порядку в обителі, як східної, так і західної традиції. До таких обов'язкових правил входила спільна трапеза та правила поведінки за нею. Звичайно, раціон кожного монастирів мав свої відмінності. Серед вживаних продуктів у василіанських жіночих монастирях трапляється м'ясо, уживання якого було суворо заборонено, наприклад, у руських монастирях [12, с. 238].

Що саме входило до харчового раціону черниць середини XVIII ст. ми дізнаємося з 2 статуту. Обідали в обителі об 11 год, а вечеряли – о 18 год. 15 хв. Щосереді та щоп'ятниці вечеря не завжди була. Насамперед наголошено, що порції повинні бути такими, аби лише задовольнити голод, без надлишків. Обід складався з 3-4 порцій, вечеря – з 2-х. Стіл черниць не відрізнявся великою розмаїтістю. Найчастіше вживаними продуктами були хліб, м'ясо й риба. Інколи стіл збагачувався пиріжками, які робили із залишків обіднього м'яса. Таким чином не лише економилися продукти, а й збагачувався стіл. А залишки хліба віддавалися челяді або бідним [10, арк. 5]. Значно багатше меню було під час Великодніх та Різдвяних свят. Обід у святкові дні мав складатися з 5 порцій. У цей час у монастирі практикувалося вживання запеченого поросяти (півпоросяти кожній черниці), пирогів (студлі) [10, арк. 5 зв.].

Суворо забороняли вживати їжу у своїх келіях. За це винна черниця була зобов'язана виконувати функцію прибиральниці в кухні. Велике незадоволення єпископа викликав факт надання на свята черницям до келії додаткової їжі.

Під час уживання їжі, як уже зазначено, обов'язково читали Слово Боже. Найчастіше цю функцію виконували новіціатки, а в разі їх відсутності – сестри-профески (черниці, які склали вічні чернечі обіти) почергово. Загалом рефлексив, або трапезна, – це місце не лише для споживання їжі, а й для інших спільних для обителі справ. Зокрема, саме тут щомісяця читали сумаріуш статуту Св. Василя Великого [10, арк. 2]. Таким чином, наголошено, що в трапезній, за словами правил, збиралися "*nie tylko nakarmić ciało ale y dusze*" [10, арк. 2].

Усе це дає нам цінну інформацію з повсякденного життя мешканок обителі в середині XVIII ст.

Багато інформації досліджуваних рукописів є цінною для дослідників літургії Уніатської Церкви, оскільки містять у собі опис літургійного життя черниць, яке являло собою поєднання східного богослужіння й західних медитацій та адорацій [10, арк. 1 зв.].

У правилах приділено значну увагу порядку використання різних псалмів та гімнів. Церковна адміністрація намагалася уніфікувати літургійне життя спільнот. Черниці зобов'язувалися співати лише ті псалми, які узгоджувалися зі Статутом монастирів Василіанського ордену. Суворо заборонялося співати пісні й гімни, складені власним духом, і які не були внесені в церковні рубрики. Це класифікувалось як забобони (напевно це було частим явищем, впливи народної побожності) [10, арк. 4 зв.].

Не менше значення мали й питання дисципліни, поведінки. Найкращого висвітлення питання дисципліни та покарань за її порушення представлено в другому статуті. Насамперед це стосується форм покут черниць щодо різних ступенів провини.

Так, за незначне запізнення до служби черниця повинна стояти на колінах до того часу, поки Ігуменя чи вікарія не поверне її на своє місце. Загалом колінопреклоніння та молитви були найпоширенішими формами покут. Проте зустрічалися й інші форми, зокрема, служіння при столі всім черницям або позбавлення обідніх порцій, закривання в своїй келії на певний час, визначений Ігуменею, тощо [10, арк. 4, 4 зв.].

Усякі розмови та недостойна поведінка черниці під час служби та молитов суворо каралася – черниця виходила на середину храму, ставала на коліна з піднесеними догори руками й промовляла Отче Наш. (Зауважимо, що попри те, що документ написаний польською мовою, назви молитов – слов'янською, як вони й промовлялися: Отче Наш, Помилуй мя Боже тощо). Щоб позбавити черниць місця для розмов, трапезна була відкрита лише в час обіду, вечері, заупокійного обіду та капітули.

Обов'язковим атрибутом жіночих монастирів західної традиції було дотримання жорсткої клязури. Уніатські монастирі перейняли цю практику, проте вона не набула в них таких жорстких форм. У параграфі 13 першого статуту визначено основні риси дотримання клязури, де окремо наголошено, що черниця може вийти до фурти лише в супроводі іншої особи й лише за дозволом ігумені "*jako nauczają ustawy ojca S. Bazylego*" [10, арк.2 зв.].

Якщо черниця порушувала це правило, то їй заборонялося виходити до фурти протягом чверті року. Розмови при фурті обмежувалися 15 хвилинами.

Загалом, монастирі свято берегли своє внутрішнє життя від світських. Ознайомлення осіб поза монастирем, а особливо світських про сварки чи щось інше в монастирі каралося дуже суворо. Винна черниця повинна сидіти в карцері тиждень, а також була позбавлена права займати поважні уряди в чернечій спільноті.

Утім, найсильніше каралися черниця за гріх симонії чи корупції – брання грошей (чи вимагання) від новіціаток та їхніх родичів. Винній загрожувало вигнання з монастиря [10, арк. 6 зв.].

Прикладом посиленої уваги єпископа до моральної атмосфери спільноти є заборона виїзду за межі монастиря черницям, які були помічені в пліткарстві, намовляннях та обмовах інших сестер [10, арк. 27]. Єпископ порівнює таких осіб із хворими, яких слід тримати на віддалі від інших, щоб уникнути зараження. Особливо це стосується новіціаток. Якщо майбутня черниця має виразні ознаки такої "хвороби", то, за словами єпископа, "*za forte bez żadnej litości odesłana zostaje*" [10, арк. 27 зв.].

Цікаво, що особливій забороні підлягало підгодовувати або підпоювати гостей під фуртою, а особливо заборона їм співати (були прецеденти??). Частувати гостей дозволяли лише в резиденції капелана [10, арк. 6–6 зв.].

У правилах для Дубенського монастиря також багато уваги приділено клязурі, особливо це стосується питань виїзду черниць, умов їхнього листування тощо, що було можливе лише в разі письмового дозволу єпископа. Згідно з Конституцією Василіанського Ордену і звичаєм черницям заборонялося без дозволу писати та отримувати листи [10, арк. 8]. Припускаємо, що виїзди черниць таки нерідко траплялися в досліджуваний час, оскільки в статутах наголошено, що основною їх причиною було отримання матеріальної підтримки від родичів. Жодного виїзду без пожитку для монастиря не повинно бути. А всі подарунки черниця була зобов'язана віддати Ігумені, яка вирішувала, що йшло особі, а що спільноті [10, арк. 7 зв.–8]. Проте не завжди так бувало, оскільки в такому разі в правилах не приділяли б такої уваги питанню індивідуальної власності.

Безуспішно боролися єпископи й ще з однією проблемою чернечих спільнот – дотриманням шлюбу бідності. Питання приватної власності на речі, отримання індивідуальних коштів від ручних робіт або дарунків від рідних було актуальною проблематикою не лише уніатських, а й католицьких монастирів. Згадка про те, що черницям забороняли складати заповіти щодо своїх речей, свідчить про те, що така практика існувала [10, арк. 29]. Саме тому єпископи багато уваги приділяли різним настановам із цього приводу [10, арк. 8 зв., 28–29]. Цікаво, що єпископ Левинський,

говорючи про заборону отримання індивідуального прибутку черниць від ручних робіт та приватного господарства, зазначає, що це давніше практикувалося в цьому монастирі [10, арк. 29]. Тобто східні традиції чернецтва, попри всі настанови Замойського собору, зберігалися в монастирі й на початок XIX ст. Звичайно, тут слід брати до уваги й той факт, що жіночі уніатські монастирі на відміну від католицьких були значно біднішими, а відтак, потребували тих самих дарунків рідних та коштів за виконання робіт. Хоча, за словами Борковської, приватна власність черниць практикувалася й у римо-католицьких монастирях [4, s. 159].

Правила для Корецького монастиря подають нам також інформацію про наявність у кожній черниці служниці, що є даниною часу та одним із свідчень шляхетського походження василіанок. Незважаючи на всі застереження єпископів Рудницького й Левинського, це була поширена практика в чернечих василіанських спільнотах [10, арк. 9, 29], як і в римо-католицьких монастирях.

Значне місце в досліджуваних правилах займає й питання новіціату, виховання майбутньої черниці. У першому статуті цьому приділено 2 параграфи. У кожному монастирі було 2 містрині (черниці, які навчали молодь) – світська та духовна. Світська займалася едукацією світських панянок, навчала їх писати, читати, ручних робіт та християнської науки. Значно більше уваги приділено питанням навчання та виховання майбутньої черниці.

Загалом інститут новіціату в уніатських монастирях функціонував за зразком католицьких монастирів. На відміну від православних монастирів, де час новіціату (послушенства) не має чітко встановлених меж, в уніатських монастирях новіціат тривав один рік. Утім, зауважимо, що посилена увага до формування черниці – це спільна риса як східної, так і західної монастирської традиції. Так, щодня духовна містриня, або превелебна Старша, відвідувала новіціаток дізнаючись про їх духовне зростання.

Містриня духовна повинна була насамперед навчати чеснот чернечих: християнській науці, побожності, мовчання та покори, умертвіння тіла (в міру). І лише в кінці відзначено, що новіціатки повинні вміти читати та писати по руськи, а також уміти читати ноти. За час новіціату майбутні черниці були зобов'язані принаймні три рази провадити реколекції (духовне оновлення, очищення, одна з форм духовного навчання, утаємничення в молитву).

Дізнаємося, що до обов'язкових елементів виховання та навчання входили ранкові та вечірні метидації (духовне вдосконалення, роздуми), до яких читалися два пункти з ранкової Євангеліє, читання Житій святих, слухання лекцій духовних, які читалися в трапезній, проповіді священника. Займалася співом з новіціатками сестра-регентка, оскільки спів у хорі входив до головних функцій черниць.

Крім наук, обов'язком новіціаток були й ручні роботи, які вони щодня мали виконувати згідно з наказом містрині. Слід наголосити, що ручними роботами займалися й сестри-профески, хто до чого мав здібності.

Крім того, як уже зазначено, новіціатки мали на собі й інші господарські обов'язки – прислуговувати при столі, а також замітати коридори, дзвонити на ранковий підйом та інші речі, які вчили їх покори, необхідної черницям [10, арк. 7].

Незважаючи на кляузуру, яка досить жорстко забороняла вхід-вихід із монастиря, станове суспільство мало свій вплив на монастир. Так, під час складання Облечин, Професії та під час великих відпустів до трапезної могли завітати й поважні Дами, про що пишеться в правилах [10, арк. 5 зв.].

Як бачимо, статутні правила василіанок II пол. XVIII – поч. XIX ст. є своєрідним поєднанням духовності Сходу й організаційного відбитку Заходу. Правила фіксують багато нововведень для східних монастирів, які були суттєвою рисою західних обителів. Це й існування самого інституту новіціату, якого не було в східній традиції, а відтак не було окремої посади містрині (після облочин черницю віддавали під опіку досвідченої черниці).

Латинськими впливами можна пояснити й той факт, що в статутах не натрапляємо на назви східних чернечих посад, натомість Ігуменю замінила Старша або Пшеложона ("Przełożona"), намісницю – вікарія, ключницю – фуртянка тощо.

Цікаво, що в статуті окремо наголошено, що містриня повинна навчити новіціаток писати й читати по-руськи [10, арк. 7], оскільки в монастирях літургічне життя зберігало свій традиційний характер і літургія відправлялася на церковно-слов'янській мові. Панни-василіанки в досліджуваний період розмовляли переважно польською мовою, і навчання не завжди було справою легкою, а тим більше бажаною.

Загалом слід зауважити, що мовна амбівалентність василіан була не лише свідомими запозиченнями латинської традиції, а радше спричинена загальними суспільно-культурними тенденціями того часу.

За своїм зовнішнім оформленням досліджувані статuti є близькими до західної традиції, яка закономірно значно більше уваги приділяла питанням щоденного побуту. Утім, слід наголосити, що і в східній традиції були статuti, які намагалися детально розібрати все чернече життя. Такими були правила преподобного Йосипа Волоцького, також преподобних Євфросина Псковського і Корнілія Комельського, зібрані в праці преосвященного Амвросія (Орнатського) [18].

Загалом, попри такі явні латинські запозичення, варто зазначити, що навіть поверхове порівняння досліджуваних "статутів" зі "статутом" римо-католицьких бригідок, що датуються приблизно одним і тим самим часом та створені в рамках однієї держави – Речі Посполитою, свідчить про наявність між ними значних відмінностей. На першому місці в латинському статуті стоїть Закон, а в уніатському – традиція. Адже західний характер правил є більш юридично витриманим, вони проявляли турботу про точніше підкорення режиму й зовнішній діяльності, через яке досягалася духовна висота. Досліджувані статuti не мають тієї стислості, чіткості, уніфікації, яка характерна католицьким статутом. Це дає нам ще один аргумент на користь того факту, що монастирі західної та східної традиції різнилися за своєю формою, а отже, попри всі запозичення, латинізацію, східна традиція мала міцне коріння.

Звичайно, факт запозичення латинських форм уніатськими монастирями в певні періоди свого існування є безсумнівним. Проте при дослідженні цього слід мати на увазі й вплив Модерного соціуму Речі Посполитої на своїх членів, а також і той факт, що українська ментальність була сформована на стику двох культур, а отже, була завжди відкрита на зовнішні впливи. Звичайно, Замойський синод узаконив прийняття тих чи інших латинських форм, але завжди слід пам'ятати, що особливості часу, місцевості й характеру людей по-своєму проявлялись у приписуваних правилах.

Таким чином, досліджувана нами так звана збірка "правил" для жіночих монастирів є неоднорідними за стилем написання, але близькими за змістом документами. Якщо перший документ має офіційний характер статуту, зводу правил, другий – дисциплінарних наказів, то третій – зауваг морально-виховного характеру, для якого характерний більш емоційний виклад матеріалу. Утім, ці відмінності між документами мають не суттєвий характер, оскільки вони об'єднані єдиною метою – регламентуванням чернечого життя згідно з правилами Св. Василя Великого. Об'єднує досліджувані рукописи й ще одне їхнє призначення – намагання єпископів регламентувати жіноче чернече життя згідно з ухвалами Замойського Синоду, а також за зразком католицьких монастирів.

Загалом дослідження трьох статутних документів із життя жіночих чернечих спільнот дозволяє нам стверджувати, що незважаючи на сильні латинські впливи, які намагалися впроваджувати в життя після Замойського Синоду, василіанські жіночі монастирі у своїй суті залишалися представниками східного чернецтва, для якого традиція важила значно більше, ніж усі правила, які приносилися їм зовні. Утім, ми свідомі, що до остаточних висновків слід залучити значно ширше коло джерел.

Список використаних джерел та літератури

1. Феофан Затворник, святитель. Древние иноческие уставы. – М., 1892; Мансветов И. Церковный устав (Типик) его образование и судьба в Греческой и Русской Церкви. – М., 1885; Дмитриевский А. Западные, так называемые ктиторские или студийские Типиконы / Дмитриевский А. [Електрон.ресурс]// режим доступу :URL: <http://212.111.66.216/text/sciense/liturgica>
2. Пентковский А. Студийский устав и уставы студийской традиции / А. Пентковский // Журнал Московской Патриархии. – 2001. – № 5; Карпінська Л. Особливості формування Студійського уставу / Л. Карпінська // Наукові записки. Том 49. Теорія та історія культури / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – К., 2006.
3. Крижанівська О. Києво-Флорівський (Вознесенський) жіночий монастир в документах та матеріалах XV–початку XX ст. / О. Крижанівська. – К., 2001.; Крайня О. Документи XVII ст. з історії Києво-Печерського Вознесенського жіночого монастиря / О. Крайня // Лаврський альманах. Києво-Печерська Лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць. – Т.5, Київ. – 2001. – С. 147–165; Duch O. *Żeńskie monasterium eparchii lwowskiej i przemyskiej w XVII i XVIII wieku. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof.dra hab. Henryka Gapskiego.* – Lublin, 2005.
4. Borkowska M. *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku, Warszawa* 1996.
5. *Archiwum Państwowy w Krakowie.* – A. Sang., sygn. 1090.
6. Устав і Правила Василіанського Чину Святого Йосафата / [електрон.ресурс]// режим доступу: URL: <http://www.osbn.in.ua/ukr./ustav>.
7. Duch O. *Żeńskie monasterium eparchii lwowskiej i przemyskiej w XVII i XVIII wieku. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof.dra hab. Henryka Gapskiego.* – Lublin, 2005.
8. Букова О. Женские обители Преподобного Серафима Саровского / О. Букова. – Нижний Новгород, 2003.
9. С. Лукія (Мурашко), ЧСВВ. Коротка історія василіанських монастирів на Україні / С. Лукія (Мурашко), ЧСВВ.//[Електрон. ресурс]// режим доступу: URL: http://www.katedra.org.ua/visnyk/pdf/2003/ss_15.pdf.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – ф. 231, № 83.
11. Gżyński J.M. *Z przeszłości Zakonu Bazylikańskiego na Litwie i Rusi, Lwów,ok.1880.*
12. Романенко Е. Повседневная жизнь русского средневекового монастыря / Е. Романенко. – М., 2002.
13. Лось В. "Acta monasterii Lubarensis": джерело до вивчення історії василіанського чернецтва Правобережної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) / В. Лось // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип.13. – К., 2009.
14. Uchastkina Z.V. *A History of Russian hand papermills and their watermarks.* – Hilversum – Holland, 1962. –Vol. 9.– № 694 (1756 p.)
15. Мацюк О.Я. Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст. / О.Я. Мацюк. – К., 1992. – № 198.
16. Лауцявичюс Б. Бумага в Литве в XV–XVIII в. Атлас / Б. Лауцявичюс. – Вільнюс, 1967.– № 3549 (1795–1797).
17. Державний архів Волинської області (далі ДАВО). – ф.382, оп.2, спр.52.
18. Иеродиакон Матвей (Самохин). Древние иноческие уставы и современный опыт монастырской жизни. Часть 3./ Иеродиакон Матвей (Самохин).[Електрон. ресурс]// режим доступу:URL: http://www.pravoslavie.ru/sm/31541.htm#_ftn13.

SUMMARY

These investigation is analyzed one of the little-studied church sources – the rules for women Basilian monasteries. The main attention is stressed on the source aspect of the rules and its informational possibilities for reconstruction of everyday life of women cloisters at the territory of Volyn during the second part of XVIII – beginning of XIX century. It is also considered the questions of monastery's latinization.

Key words: *the monastic rules, St. Basil the Great low, Basilian nuns, Korecky and Dubensky cloisters, the monastery everyday life, bishop Rudnicku and bishop Levinsky.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу одного из малоизученных церковных источников – уставных правил для женских василианских монастырей. Основное внимание акцентируется на освещении источниковедческого аспекта данных правил, их информационных возможностей для реконструкции повседневной жизни женской обители Волыни второй половины XVIII – нач. XIX ст. Рассматриваются и вопросы латинизации монастырей.

Ключевые слова: *Устав, Правила, Закон Св. Василия Великого, монашки-василианки, Корецкая и Дубенская обители, повседневная жизнь монастыря, епископы Рудницкий и Левинский.*